

A kötöttség nem korlát, hanem lehetőség

Dobozi Eszterrel beszélget Ménesi Gábor

Dobozi Esztert jól ismerik Kecskeméten, hiszen több mint három évtizede tevékenykedik itt pedagógusként, 1995 óta pedig a Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskola, Gimnázium és Zeneművészeti Szakközépiskola igazgatójaként. Mára már első tanítványai gyermekeit is újtukra bocsáthatta. A tanítás mellett egyetemista kora óta létfontosságú számára az írás. Első verseit 1978-ban közölte a *Tiszatáj*. Bemutakozó kötete, *Az Egy* 1986-ban látott napvilágot, s csaknem ezzel egy időben jelentkezett a *Homokfűvás* című antológiában. Azóta hat további verseskötet született, miközben írt két regényt, szociográfiát, esszéket, illetve jó néhány cikket és tanulmányt publikált, elsősorban az irodalomhoz és a pedagógiához kapcsolódóan. Tevékenységét számos díjjal ismerték el, megkapta többek között a Kölcsey-díjat, az Arany János-díjat, a Prima díjat, a József Attila-díjat, a Kodály Zoltán-díjat, valamint a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését. A 2015-ös könyvhéten látott napvilágot *Ahogy ő néz, ahogy ő lát* című könyve, mely nagy részben válogatott verseket tartalmaz, de az elmúlt években született költeményeket is közreadja.

– Tegyük hozzá, hogy eddigi pályáján a mostani az első válogatott kötete. Miért most érkezett el a visszatekintés, az összegzés ideje?

– Mindig fontosabbnak tartottam a még meg nem írt műveket, mint a régiek újra-rendezését. Két évvel ezelőtt azonban kaptam egy ajánlatot a Magyar Napló Kiadótól. Szándékomban volna-e egy válogatott kötet kiadása. Ilyen megkeresést nem lehet visszautasítani. S megtisztelőnek is éreztem a felvetést.

– Milyen érzésekkel tekintette át a mostanáig kiépült lírai korpuszt? Milyen élményeket váltott ki önből, milyen felismerésekhez vezetett a szövegek újraolvasása és újrendezése?

– Szerencsére nagyon eltávolodtak tőlem (s nem csak időben) a régen írott költemények. Így módomban volt kritikusan szemlélni őket. Úgy, mintha nem is én írtam volna a húsz-harminc évvel ezelőtti verseket, vagy a korábbiakat. Főleg az első három kötetem anyagából sokat kihagytam. Nem mintha nem volnának vállalhatóak a régen írott művek. De ha már nem összes versek kiadására kaptam felkérést, úgy gondoltam, legyen valóban válogatás! Így gondolkodtam, így jártam el. Csak a minden szempontból hangsúlyos műveket válogattam be az új kötetbe. Egyet-egy – kizárólag poétikai szempontokra való tekintettel, s nem a tartalmi változtatás szándékával – javígtattam, újraírtam, bár csak néhány sorra kiterjedően. Mindezzel együtt is azt mondhatom, hogy egész eddigi költészetemet, a legelső közléstől mostanáig, vállalni tudom. Nincs mit szégyelleni verseimen. Nincs szükség arra, hogy az eddigi írói-költői tevékenységemet kozmetikázzam. A verseskötetek egymásutánját egységes egésznek vélem, noha kirajzolódnak benne elágazások,

tematikus gyarapodások, s talán nem öntetszelgés, ha azt állítom, folyamatos formai fejlődés figyelhető meg benne. Különösen az elmúlt 10-15 év anyagát illetően.

– *Hogyan rendeződött el a kötet terében a korábbi versanyag, s miképpen viszonyulnak hozzá az újabb alkotások?*

– A kötetek időrendjét követtem a szerkesztéskor. Ha azt nem is tudom megállapítani, melyik művet pontosan mikor írtam, azt jelezni kívántam, melyik korszak terméke. Megtartottam a kötet- és cikluscímeket is, hiszen amikor először rendeztem kötetbe egy-egy csomag verset, nagyon is megvolt az indoka, melyik mű hová kerüljön az egészben. A ciklikus elrendezés logikáján nem kívántam változtatni ma sem. A legújabb verseket az utolsó ciklusba helyeztem. Az írás azonban nem szakadt meg ezzel az összegző kötettel, a megjelenés óta is írtam újakat. Valószínűnek tartom tehát, hogy a válogatott kötet újabb verseit tartalmazó fejezet egy-két éven belül új kontextusba helyeződik.

– *Az imént arra a periódusra tekintettünk vissza, amikor már megszülettek versei, s költőként a nyilvánosság elé lépett. Emellett azonban fontos szót ejteni az eszmélkedés, a felkészülés éveiről. Milyen indítást adott az a családi miliő, amelyben felnevelkedett, illetve a tágabb eszméletű környezet, a szülőföld élményvilága?*

– Minden bizonnyal fontos tényező volt világra eszmélésemben a rendszeresen olvasó, a könyvet megbecsülő anyai nagyszülők példája. S az anyanyelv, a magyar nyelvnek az a változata, amelyet a nagyszüleim beszéltek, s amelyet a szüleimtől – Istennek hála – még ma is hallhatok, ha meglátogatom őket. Sok archaikus szó, nyelvjárási alakzat, színes nyelvi fordulat maradt rám nagyszüleimtől. De még az a nyelv is, amelyet a szüleim beszélnek, sokkal képszerűbb, sokkal láttatóbb erejű, ahhoz képest, ahogyan a mai ember megnyilatkozik. S a beszélt nyelv zeneisége azoknak a normáknak felelt meg és felel meg otthon ma is, amelyekről későbbi életem folyamán Kodály Zoltán nyelvészeti írásaiiban olvashattam. Bizony, édesanyánk ránk szólt, ha énekelve, a természetes magyar beszédétől eltérő hanglejtéssel, hangsúlyozással beszéltünk egyszer-egyszer esetleges más hatásokra.

Hamar, még iskoláskorom előtt kezdtek érdekelni a betűk, az írás, az olvasás. Azok közé tartoztam, akik már karácsonykor tudtak olvasni az első tanévben. Ettől az időtől kezdve rendszeres látogatója voltam a városrészünkben levő kis könyvtárnak, nagyobb gyerekként pedig a városi könyvtárnak. Előbb meséket kölcsönöztem, s gyakran diafilmeket is. Nem csak a magam kedvére. Iskolásként már én vetítettem, olvastam a majd négy évvel fiatalabb öcsémnek is. Az olvasás azóta is örök szenvedélyem. Rosszul érzem magam, ha nem tudok rendszeresen olvasni. Biztos, hogy ez az élményvilág meghatározta későbbi pályaválasztásomat is. Bár eleinte nehezen körvonalazódott, mit is szeretnék igazán, hiszen mindent könnyen tanultam. Pár évig például közgazdászknak készültem. A fordulat körülbelül tizenhat éves koromban állt be irányultságomban.

Szót kell még ejtenem egy másik fontos élményvilágról. A gyermekkorunkat a természet közelében éltük. Városiak voltunk ugyan, de megőriztünk valamit a hajdani mezővárosi polgárok kétlakiságából. Még a szocializmus korszakában is volt a városhoz közeli Nyársapáton saját földünk. 800 négyszögöl szőlőnk, sok-sok gyümölcsfával. Nyaranta gyerekként, de még fiatal felnőttként is dolgoztunk itt a szüleinkkel együtt, akik a munkahelyi elfoglaltságuk mellett mindent az égvilágon megtermeltek ezen a kicsi földön, amire egy családnak szüksége volt. Ebből fakadt, hogy gyümölcsből és zöldségféléből sosem szenvedtünk hiányt. Megismertem ugyanakkor ezáltal a kétkezi munkát. Mert nekünk, gyerekeknek is részt kellett venni a munkában. Ennek köszönhető talán, hogy a fizikai és egyéb erőfeszítésektől általában nem rettentem meg később sem. S tudok valamit

a növények ápolásáról. Ha például barackfát kellene szemeznem, talán még most is meg tudnám tenni. Ugyanezt a természethez vonzódást erősítették meg az anyai nagyszülőknél töltött napok-hetek a vakáció idején. Noha a város szülöttjei voltak ők is, s ifjúkorukig ott éltek, de házasságkötésük után kiköltöztek tanyára, nem messzire a várostól. Nekünk ez volt a szabadság netovábbja. Kicsit nagyobb gyerekeként oda kerékpárral egyedül is kikimentünk. Át a város melletti legelőn, majd pedig a vasút melletti úton haladva. (Minket még nem autóval szállítottak az iskolakapuiig sem, mint a mai gyerekeket.) Elengedtek bennünket, mert nem volt mitől félni. (Pedig nem lógott a nyakunkban a mobiltelefon. Vezetékes telefonunk se volt.) Ezekkel az emlékekkel indokolható, hogy ma sem tudnám elképzelni az életem fátnal, sivár környezetben. Nálunk a lakás, tavasztól őszig a terasz most is tele van növényekkel. Annyival, hogy olykor már-már kiszorítanak bennünket.

– Rendkívül viszontagságos időszakban, az ötvenes évek végén és a hatvanas években töltötte gyermekkorát. Hogyan emlékszik vissza arra az életformára, amelyet szülei, nagyszülei mellett megtapasztalt?

– A szüleink igyekeztek bennünket megóvni attól, hogy szembesüljünk az akkori viszontagságokkal. Megvoltak gyermeki örömeink. Szeretetlenben éltünk, gondoskodásban volt részünk. Nagy játszások jutnak eszembe, ha visszagondolok. Az utcánkban sok velünk egykorú gyerek lakott. Összejártunk. (Van közöttük olyan játszópajtásunk, akivel máig is tartom a kapcsolatot. Újabbán már csak elektronikus levelekben, mert kb. másfél évtizede kikerült Angliába.) Nálunk nagy udvar volt. Ott óriási labdajátékok, bújócskázások, fogócskázások zajlottak. Ha a fiúk voltak többségben, fociztunk. Lány létemre én is beálltam. Rendszerint kapus voltam. Még rádióközvetítést is mímeltünk. Volt közöttünk, aki egy üres konzervdobozfélébe kiabálva (ez volt a mikrofon) kommentálta az eseményeket. De ebben a pillanatban hirtelen bevillan a jelenet, amint a *Kismalac és a farkasok* című mesét játsszuk. Saját szereposztással, általunk kitalált dramaturgiával. A Krenyóczi lányokkal pedig a táncdalfesztivált utánoztuk. Zsúriztük egymás produkcióit. Amikor már nagyobbak voltunk, a teraszunkon (így hívtuk: a gangon) kártyáztunk, társasjátékoztunk a Rapp testvérekkel (akik dunántúliak voltak, de nyaranta a nagyszüleiknél, a mi szomszédainknál vakációztak), népszerű volt a Gazdálkodj okosan!

Emlékszem azonban sajátos, a játékok örömeivel nagyon is ellentétes hangulatokra. Elhallgatásokra. Felnőttként értettem meg, hogy az a feszültség, az a félelem, amelyet a szülők hordoznak magukban, bizonyos láthatatlan csatornákon átplántálódik a gyermekekbe is. Még nem voltam négyéves, de némely akkori történetre emlékszem. Például az agitátorok megjelenésére, fenyegető hangjára. Ma is látom magam előtt, amint valakik ököllel verik az asztalt. Amikor a szüleim szerettek volna beíratni az iskola előtti utolsó évben az óvodába, elutasításban volt részem, mert akkor ők még a magánszektorban dolgoztak. Hogy nem mehettem óvodába – emlékeim szerint – valóságos csapás volt számomra. Nagyon készültem ugyanis óvodásnak lenni. (A Sors azután kárpótolt engem ezért. De sokkal-sokkal később. 2007 és 2013 között ahhoz az intézményhez, melynek igazgatója vagyok, három óvodát is hozzácsatolt az akkori fenntartó. A feladataim megsokasodtak, de én ezt a fordulatot úgy éltem meg, hogy végre szabadulhatok az óvodába. Felnőttként megkaptam, amitől egy döntés megfosztott gyermekkoromban. Érdekelt, milyen munka folyik az óvodában. Az óvónőket nagyon megszerettem. Az ő munkájukat valóban áthatja az a szeretet, amely az iskolában – sokszor a teljesítménykényszer hatására – megcsappanni látszik a gyermek-felnőtt kapcsolatokban. Talán sehol nem tapasztaltam azt a lelki gazdagságot, amelyet az ő köreikben megismerhettem. Szomorúan búcsúztunk el egymástól, amikor a jogszabályi háttér megváltozása következtében iskola és óvoda útjai elváltak egymástól. Óvodai vezetőtársaimmal – bár nagyon zsúfolt mindannyiunk

élete, időzavarral küzdünk itt is, ott is – próbáljuk ápolni továbbra is a kapcsolatot. Visszahívnak óvodai versmondó versenyekre, ünnepekre. Invitálom én is őket hangversenyreinkre.) De visszatérve a gyermekkor emlékeihez, el kell mondanom, hogy nagyon nagy szegénységben éltünk az ötvenes években, s még valamelyest a hatvanas években is. (Miközben dédszüleim házába idegeneket költöztettek be, nekünk alig volt lelkünknek hova lenni.) Hogy milyen mélyen voltunk addig, amíg be nem kerültünk különböző gyermekközösségekbe, nem is érzékeltük. Nekünk természetes volt, hogy csak akkor kapunk csokit, amikor a kiskereskedő rokonunk meglátogat bennünket. S annyi és olyan játékunk van, amennyit és amelyet a szüleink megvehettek. S azon sem tépelődünk gyerekként, miért nincs mindenre pénz, amit szerettünk volna megszerezni. Ha nincs, hát nincs. Így voltunk vele. De hogy mekkora csoda volt, amikor egyszer apa hazahozott egy szem narancsot (akkor már állami vállalatnál dolgozott), csak az képes elképzelni, aki tudja, mi a nyomor. Akkor láttunk először narancsot. Mindenkinek jutott néhány gerezd belőle. Amikor azonban megismertük más gyermekek életformáját, éreztük, hogy velünk nincs valami rendben. Volt olyan szomszédunk, aki – amikor átmentem az unokájához, aki iskolatársam volt az általánosban – teli szájjal becsmérelni kezdett engem is, a családunkat is. Nem szeretném a szavait megismételni itt most. Csak felnőttként sikerült értelmezni, miféle osztályharcos indulatok kavarghattak benne, amikor rám támadott. Bizony szöveget ütött a fejembe az is, amikor apa arra figyelmeztetett egyszer iskolába menet, nehogy beszéljek valamit a déd- és nagyszüleinkről. S valamiként összefüggést véltem felfedezni az apai intelem és aközött, amit apai nagymamámtól gyakran hallottam az ő sírós hangján: „Gazembereké lett a világ!” Valamikor a középiskolás években kezdett körvonalazódni, a szülők által elmondottakból, miben is éltünk korábban. Mert amikor már nagyobbak voltunk, beszéltek nekünk a háborúról, a forradalomról. S végre megtudtam azt is, miért kellett hallgatnom a déd- és nagyszülőkről. Trianonról pedig az anyai nagymamám világosított föl még jóval azelőtt, amikor a szekrényében rátaláltam egy Nagy-Magyarországot ábrázoló térképre.

Amikor már felnőttként, a nyolcvanas években először jártam Románia partiumi részén, az volt az érzésem, mintha visszatartam volna a gyermekkoromba. Akkor rémlett föl, hogy ez ugyanannak a megkopottságnak, pusztulásnak a színtelensége, szürkésége, amely a mi gyermekkorunkban uralta az akkori Magyarországot, a mi városunkat.

– Amint említette, egész kisgyermekként került közel a könyvekhez. Melyek voltak gyermekkorának meghatározó olvasmányélményei?

– Van egy emlékképem: betegen fekszem az ágyban, anya mesét olvas. Benedek Elek meséit, Arany János *Családi körét*, a kuruc költészetből a *Csinom Palkót* anyai nagyapám hangján hallottam először, ez utóbbit énekelve. Táncolt is hozzá. A *Családi kört* meg is tanította nekem – már akkor tudtam kívülről, amikor még olvasni sem tudtam. Alsó tagozatos korom óta rendszeresen jártam könyvtárba. A mesék után – bár iskolai kötelező volt – az egyik legnagyobb élményem Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye volt. Ezen felbuzdulva olvastam el a *Láthatatlan embert*. Az élmény felejthetetlen. Voltak fejezetek, amelyeket többször is újraolvastam. Nem sokkal ezután barátnőmmel szinte versengve faltuk Jókait. Olvastam Mikszáthot, Móriczot. Nyolcadikosként rákaptam Németh László regényeire. Véletlenül találtam rá a könyvtárban. Szerettem a távoli országokról szóló útikönyveket is. Talán azért, mert akkoriban nagyon érdekelt a földrajz. (Megnyertem a járási földrajzversenyt. A Vácott rendezett megyei versenyen viszont már nem szerepeltem ilyen fényesen. Nagyon zavart, hogy nem otthon alszom, nem otthon ébredek föl, hanem egy diákkotthon sokágyas szobájában. Kialvatlanul szinte szédelegettem a verseny alatt. S a közetfelismerésben sem volt szerencsém.)

– A gimnáziumi évek miként tágították szemléletét?

– A kettős nevelés áldásos hatását középiskolás koromban élvezhettem igazán. Otthon egészen más megvilágításban beszélt apa – főként a XX. századi történelmi eseményekről –, mint ahogyan az iskolában tanultuk. Ennek a kettősségnek köszönhetem, hogy kételkedő, gondolkodó lény vált belőlem. De ezzel együtt is elmondhatom, hogy sokat kaptam iskoláimtól. Magyartanárom, Koltói Ádám – felfedezvén íráskészségemet – elkísért a *Ceglédi Hírlap* szerkesztőségébe, s ott bemutatott a főszerkesztőnek. Ettől kezdve nagyon sokáig rendszeresen publikáltam riportokat, interjúkat, egyéb írásokat ebben a helyi lapban. Igen sok helyen megfordultam így, a legkülönbözőbb vállalatoknál, tsz-ekben, rendezvényeken, a környék kistelepülésein. Fogadtak igazgatók, tanácselnökök. De kerestem az alkalmakat arra is, hogy az úgynevezett egyszerű embert is megszólaltassam. Ma is csodálkozom, hogy nem találkoztam sehol sem olyan emberrel, aki ne vette volna komolyan újságírói kérdéseimet. Tizenhat éves voltam ekkor! Az iskola révén jutottam el az Egerben rendezett Diáknapokra tudósítónak, valamint a pápai diákújságírók és -rádió-szerkesztők találkozó-jára. Mindkét helyen megjelentek írásaim az ott szerkesztett alkalmi kiadványokban. Az iskola beküldte egy pályázatra a Magyar Rádiónak Patkós Irmával, a ceglédi származású színésznővel készült interjúmat. Egyik este arra eszméltem – vacsoráztunk éppen a családdal –, hogy a saját hangom hallom a Kossuth Rádióban. Pályáztam egy novellámmal a sárvári Diákírók, Diákköltők Találkozó-jára is. Ott azonban nem volt szerencsém. Az írás ekkoriban megismert öröme viszont megpecsételte sorsomat. Versmondó versenyeken is elindultam. Nem ódzkodtam a szerepléstől – noha néha küzdöttem lámpalázzal, de önfelegylemmel uralni tudtam ezt az állapotot. A versek iránti vonzalom a középiskolás években erősödött föl bennem. Amikor a *Ceglédi Hírlap* külsőseként rendszeresen kaptam honoráriumot újságcikkeimért, akkor kezdtem megalapozni saját könyvtáramat. Először egy Petőfi összeszt vásároltam, ezt követte Ady, majd József Attila összes költeménye. Ugyancsak ez idő tájt kezdtem foglalkozni elmélyültebben a magyar nyelvvel is. Dr. Vámosi Nándor igazgató úr hatására (aki szintén magyar szakos volt) nyelvészetből írtam OKTV-dolgozatot az ifjúság, az akkori ifjúság nyelvhasználatáról. Benne voltam az országos első húszban ezzel a munkámmal, valamint a verseny további fordulói nyújtott teljesítményemmel. A továbbtanulási célpont megválasztásakor már szóba sem jöhetett más számomra, mint a magyar nyelv és irodalom-történelem szak a bölcsészettudományi karon. Akkor már nagyon eltökélt voltam, hogy nekem irodalommal kell foglalkoznom.

Ugyancsak iskolás éveimhez kötődik az első külföldi utazás élménye. Tanulmányi és közösségi munkámért beválasztottak abba a tíz tanulóiból álló csoportba, amely az akkori Kelet-Németországban tölthetett tíz napot. Ekkor rendezték a berlini Világifjúsági Találkozót. Egy napot ott is tartózkodtunk. Engem azonban elszédített az utcákon hullámzó, a tereken a fűben heverésző, hatalmas tömeg, és föllélegeztem, amikor visszamehettünk lipcei szállásunkra. Lipcsében nagyon jól éreztem magam. De a legnagyobb élmény Weimar volt. Goethe, Liszt Ferenc háza. Jártunk Buchenwaldban, Drezdában. A vonatkozás végig az Elba-parton – szép volt. De Buchenwald után sokáig nem tudtam hentesüzletbe bemenni vásárolni. Mindig az emberkísérletek helyszínéül mennyezetig kicsempézett helyiség jutott eszembe róla. Ott is ugyanúgy álltak ki a falból a fémkampók, mint a hentesnél, ahol a húsok lógtak róluk. Találkoztunk némettanárunk német barátával. Amikor szóba hoztam, hogy jártunk a koncentrációs táborban, tanárunk lecsitított. Legyünk tekintettel vendéglátóink érzékenységre, mondta. Mélyen elgondolgotatt ez az intelem. Talán itt és ekkor tanultam meg, hogy olykor tanácsos a másik ember agyával is gondolkodni, mielőtt megszólalok. Máskülönben nekem tetszett a németek tisztasága, pedantériája, a dolgok rendezettsége, amely nagyon szembetűnő volt a hetvenes évek Magyarországról érkezve.

– Mindabból, amit elmondott, egyenesen következhetett volna, hogy újságíró lesz. Mégsem vonzotta ez a pálya?

– De, nagyon is vonzott. Amikor Szegedre kerültem, még az volt a tervem, hogy újságíró leszek. Kapcsolatba kerültem a *Szegedi Egyetem* című lappal. Olykor publikáltam is benne. De a szerkesztőségi üléseken rendszeresen részt vettem – talán az egyetem utolsó évéig. Elsőéves lehettem, amikor beiratkoztam a szegedi Sajtóházban meghirdetett Újságíró Stúdióba. Ekkoriban a *Délmagyarország* is lehozta egy interjúmat, amelyet az orvosi egyetem egyik professzorával készítettem. Emlékszem, arról beszélgettünk, hogyan hat a gyógyászatra a gépek megjelenése. Azt a feladatot kaptam ugyanis, hogy írjak cikket arról, dehumanizálják-e az orvoslást a gépek. Talán az Újságíró Stúdió harmadik előadása volt az, amely után úgy éreztem, nem az újságírás lesz az én jövőm. Az előadás a politikai hatalom és a sajtó kapcsolatáról szólt. Eredendő naivitásom ekkor hullott le rólam. Megértettem, hogy a pályán való érvényesüléshez olyan engedményeket kellene tennem, amelyekre neveltetésemnél fogva, családom múltja miatt, apa intelmeinek rám gyakorolt hatása következtében nem lennék képes. A rendszerváltás előtti évtől egy darabig újra nagy kísértést éreztem e pálya irányából. Talán váltanom kellene – gondolkodtam ezen. De nem tettem meg ezt a lépést. Akkor már nagyon mélyen elkötelezettje voltam a szépírásnak. S az újságok nagyon másról szóltak. A szépirodalom kikopott belőlük.

– A hetvenes évek második felében volt a szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészkarának hallgatója, ahol magyar–történelem szakon tanult. Hogyan hatott önre az ottani légkör?

– A kezdeti néhány hónap újdonságélményei hamar elszálltak. Fojtott légköre volt az egyetemi világnak. De olykor adódtak jó előadások. Szívesen hallgattam Pósa Pétert a görög irodalomról. Merényi Lászlót a reneszánsz kor irodalmáról. Kár, hogy hamar, fiatalon elhunyt. Gyimesi Sándor egyetemes történelmi vagy Csatári Dániel, Sajti Enikő Kelet-Európával kapcsolatos előadásaira is jó érzéssel gondolok vissza. Vagy Kristó Gyula IX. századi magyar történelmi szemináriumára. Deme László általános nyelvészeti előadásai nagyon lelkesítettek. Egy darabig azt hittem, a nyelvészet mellett kötelezem el magam. A szabadon választható óráira is jártam. Ötödéves voltam, amikor Szigeti Lajos Sándor gyakornokként József Attila-szemináriumot hirdetett meg. Nagyon jó órákat tartott. Tanárként is hasznosítottam itt szerzett tudásomat. Nagy hatással volt rám Somlyai Magdának a népi írók falukutató tevékenységéről szóló szemináriuma.

A kollégiumi élet viszont rövid időn belül rendkívül nyomasztóvá vált számomra. Belterjességében roppant kiszolgáltatottnak éreztem magam. Nagyon zavart, hogy sosem lehetek egyedül, én, az eredetileg közösségi ember alig vártam, hogy egyszer vége legyen ennek az életformának. Engem nagyon megviselt a szűk térbe szorítottságunk, hogy belélogunk egymás intim szférájába. S hogy nem volt igazi elmélyülésre mód. Egyedül a Somogyi és Egyetemi Könyvtár adott menedéket. Ott legalább csend volt. Szegednek a klímája sem nekem kedvezett. Szenvedtem a forró nyári vizsgaidőszakokban. Bár végül jeles diplomával zártam egyetemi éveimet, mégis úgy gondolom, egész biztosan másként alakult volna a sorsom, ha otthonról járhattam volna be az egyetemi órákra. Talán még az albérleteseknek is ideálisabb volt a helyzete. Az én anyagi lehetőségeim azonban nem engedték meg, hogy kiváljak a kollégiumból. A mai fiatalok azt gondolják, milyen nagy-szerű lehetett nekünk, hajdani egyetemistáknak, hiszen ingyenes volt az oktatás. Ez igaz. Mégis – s ezzel nem voltam egyedül – szűkölködtem. Kaptam ugyan – tanulmányi eredményeim alapján – ösztöndíjat, ebből vásároltam meg a jegyzeteimet, sőt tovább bővítettem könyvgyűjteményemet. A szüleim is nehezen éltek. S még otthon volt iskolás öcsém. Nem akartam rájuk hagyatkozni. Egyéb kiadásaimhoz úgy teremtettem elő a fedezetet, hogy gyakran eladtam a menzajegyeimet, s a kollégiumi rezson kotyvasztottam valami

egyszerű ételt. (Tojást mindig kaptam otthonról. Ez volt a fő eledelem. Végül a tojásra, a tojásos ételekre éveken át rá se tudtam nézni.) Gyakran volt magántanítványom. Nagyon büszke vagyok arra, hogy elsőéves bölcsész létemre még matematikából is fel tudtam készíteni egy bukott gimnazistát a pótvizsgára. De sokszor elmentünk az egyetemi elfoglaltságok mellett dolgozni – szegényebb diákok. Belépőjegyet árultam a Liget étteremben, ez volt a zenés felár. Mosogattam a halászcseréjében. Éjszakai műszakba szegődtünk el néhány évfolyamtársnőmmel egy vegyi üzembe, máskor a falemezgyárba. Az utolsó – talán két – évemben bejárónő voltam egy idős hölgnél. Takarítottam, mostam rá hetente egyszer. Legalább két évig szombatonként dolgoztunk – egyik csoporttársnőmmel – a Kelet-Európa Tanszéken. Ez legalább szakmába vágó munka volt. A Sajtófigyelőtől érkező, Kelet-Európáról szóló sajtóanyagot rendszereztük. Nyaranta is mindig dolgoztam, legalább egy hónapot. Segédmunkás voltam, egyik évben például a zöldségfeldolgozó üzemben dolgoztam szülővárosomban. Ez fölért egy szociológiai tanulmánnyal. Majd napközis táborokban dolgoztam képesítés nélküli nevelőként több nyáron át. Kétszer a budapesti Marczibányi téren is szolgáltam napközis nevelőként. A gyerekeket autóbusszokkal hordtuk műemléktől műemlékig Budapest-szerte. Ezek a tevékenységek jó előiskolái voltak a tanításnak. Jó érzéssel gondolok vissza a gyakorlóiskolai tanításra. Kiderült, hogy tudok hatni a gyerekekre. Jól sikerültek az óráim.

Költői létemben a fordulatot 1978 hozta meg. Ekkor jelentek meg először verseim a *Tiszatáj*-ban. Vörös László főszerkesztői aláírásával kaptam meg a költemények elfogadásáról szóló levelet. Nem tudták, hogy ki vagyok, mert postán küldtem be egy csomag verset, nem személyesen vittem. Behívtak egy beszélgetésre. Ott találkoztam először Olasz Sándorral, Annus Józseffel. Vörös Lászlót már ismertem, hiszen ő tanította az egyetemen a verstant elsőéves korunkban. Végtelenül jólesett, hogy emberszámba vettek, komolyan érdeklődtek az írásaim iránt, s hogy mi foglalkoztat, hogyan gondolkodom.

– *A folyóirat korábbi főszerkesztőjével, Ilia Mihállyal mikor ismerkedett meg?*

– Nem sokkal azután, hogy a *Tiszatáj* közölte verseimet. A negyedik évben szemináriumot vezetett a csoportunknak. Ekkor kezdtem magamra találni, hiszen ahhoz a korszakhoz értünk, amely engem igazán érdekelt. A XX. századhoz. Ilia tanár úrral, ahogyan tanítványainak nagy része is, az egyetem után leveleztem egy darabig. De a jeles napok közeledtén még ma is küldünk egymásnak e-mailt.

– *A diploma megszerzése után azonnal Kecskeméten kezdett tanítani?*

– Nem, először egy évig a szülővárosomban, Cegléden tanítottam. 1980-ban kerültem Kecskemétre. Először a 623-as Szakmunkásképző és Elektroműszerész Szakközépiskolában dolgoztam. 1981-ben vettek föl a Kodályról elnevezett iskolába, ahol az általános iskolában, a gimnáziumban és a zeneművészeti szakközépiskolában kaptam órákat. Azóta innen nem mozdultam el.

– *Azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy költői pályakezdése elhúzódott, hiszen bemutatkozó kötet, amely Az Egy címet kapta, viszonylag későn, 1986-ban jelent meg. Talán nem udvariatlanság, ha kimondom, harmincéves ekkor, s már javában tanít. Hogyan telt az az évtized, amíg az első publikációk közlésétől eljutott az említett verseskönyvig? Miképpen gondol vissza a pályakezdés, az indulás körülményeire?*

– Úgy vélem, nem szégyen az, ha egy írói-költői szándékokkal felruházott ember tanítani kezd. Az irodalomtörténet tele van olyan kiváló alkotókkal, akik pályájuknak legalább egy részében tanítottak. Arany Jánostól Áprily Lajosig, Nemes Nagy Ágnesig, Jókai Annáig, Szabó Magdáig, Imre Flóriáig hosszú ez a névsor. De hosszan sorolhatnám azokat

a szerzőket is, akik egyéb pályákon keresték meg a kenyerüket (Illyés, Kálnoky stb.). Nem tartottam nagy szerencsétlenségnek, hogy miközben szabadidőmben a megírandó mű foglalkoztatott, az iskolában az irodalom klasszikusaival foglalkozhattam a gyerekek között. Velük általában jó volt a kapcsolat. Ez minden tekintetben megtartó erő volt számomra. A gyerekekből áradó szeretet sok bajomra gyógyírként szolgált. A tanításban voltak és vannak sikerélményeim. Jól érettségiztek a növendékeim. Sokan felvételiztek eredményesen az én tantárgyaimból a felsőoktatásba. Megszámlálni se tudom, hány magyar vagy történelem szakos tanár, jogász, médiaszakember került ki a kezem alól az elmúlt több mint harminc év alatt. Nem beszélve arról, hogy a fizetésemből el tudtam tartani magam. Kecskemét befogadó város volt akkor is. Rövid albéletti korszakom után egy szolgálati lakás egyik szobáját kaptam meg használatra. Fedél volt a fejem fölött. A másik szobában szintén pedagógusok laktak. Három év múlva pedig vásárolhattam egy használt lakást – természetesen OTP-hitelből. Idáig persze csak úgy tudtam eljutni, hogy másutt is vállaltam óraadást. Például a tanítóképzőben Nagykőrösön, majd Kecskeméten. S voltak magántanítványaim is egy darabig. A pedagógusfizetések rendkívül alacsonyok voltak. (Csak egy példa: mivel jeles diplomával végeztem, 100 forinttal megemelték a kezdő fizetésemet első munkahelyemen. Így kaptam 2500 forintot. Itt sajnos félévkor megbukott egy gyors- és gépíró osztályba járó leány. Írni-olvasni alig tudott. Elment egy szövetkezetbe irodai dolgozónak. Csaknem duplája volt a fizetése az enyémnek.) Ezek a viszonyok voltak jellemzőek még a nyolcvanas években is. Így, amikor végre önálló lakáshoz jutottam, a fizetésemnek több mint felét a törlesztőrészletekre kellett költenem.

Abban az időben, amikor befejeztük az egyetemet, föl sem merülhetett, hogy valaki ne dolgozzék valahol. Amikor pályakezdő voltam, a munkakerülésért még büntetés járt. Az erről szóló törvényt 1989-ig érvényben volt. De én nem is akartam örökké ösztöndíjakért kuncsorgó, ide-oda hányódó szabadúszó lenni. Minket odahaza is munkára neveltek, míg gyerekek voltunk. Az, hogy egy iskola a munkahelyem, a lehető legtermészetesebb állapot volt. Az állandó munkaviszony viszonylagos biztonságot jelentett. Hogy írni tudjak, nekem erre szükségem volt. S hogy egy egészen más szférában kaptam állást, nem a sajtónál, nem könyvkiadónál, nem valamiféle szerkesztőségben, a hetvenes évek végén, a nyolcvanas években szellemi szabadságot is jelentett. Arról írtam csak, amit fontosnak tartottam. De nem ezért késett a költői-írói pálya kibontakozása. Mert folyamatosan publikáltam a legkülönbözőbb országos rangú irodalmi folyóiratokban verseket, recenziókat, olykor tanulmányt is. Sőt elmondhatom, hogy abban az időben még a napilapok is közöltek legalább hetente egyszer irodalmat. A *Petőfi Népe* is. A tanítványaim innen tudták meg, hogy a tanáruk ír is, nem csak tanít. Mert iskolai körökben ezzel én sosem hivalkodtam. Ma sem. A nyolcvanas évek legelején összeállítottam voltaképpen első kötetemet. Elküldtem a Kozmosz Kiadónak. Sokáig nem kaptam választ. Erre fölkerelkedtem, s elmentem személyesen megtudakolni, hol tart az ügyem. A Kilencek egyik költője, Rózsa Endre fogadott. Volt egy hatalmas szekrény a szobájában. Tele volt elbírátlan kéziratok kötegeivel. Ennek a szekrénynek az aljáról került elő az én verscsomagom is. Még nem olvasta senki. A személyes látogatásom után már nem kellett évekig várnom a válasza. Rózsa Endre támogatta könyvem kiadását, de a másik lektor nem. Az ellenvélemény egyetlen mondatból állt. Írásaim túlságosan benne gyökereznek a magyar lírai hagyományban. No komment! Az első kötetem nem jelent meg tehát. Ez azonban nem szegte kedvem. Tovább folytattam az írást. S ahogyan addig is, rendszeresen forgattam a kortárs irodalmat. Igyekeztem tájékozódni mindenről, miközben a klasszikusokat is folyamatosan olvastam, sőt évente újraolvastam a tanítás kedvéért. Tanítottam, sokat készültem az órákra, szabadidőmben pedig a saját írásaimmal és a kortársakéval foglalkoztam. Így teltek az évek.

– *Úgy tűnik, jót tett ez a várakozás, hiszen kiérlelt kompozícióval jelentkezett, mely nem hordozza magán a pályakezdő művek jellegzetes sajátosságait. Milyen fogadtatásban részesült a könyv? Hogyan tekint ma arra a versanyagra?*

– Kedvező fogadtatásban részesült. Vasy Géza mutatta be Kecskeméten. Az akkori művelődési házban egy egészen kis termet jelöltek ki erre a célra. Úgy gondolom, nem feltételezték, hogy nagyobb közönséget fog vonzani. Ki kellett nyitni egy kétszer-háromszor akkora termet, mert az érdeklődés szokatlanul nagy volt. Elmarasztaló kritikára nem emlékszem. Talán csak egynek volt bántó a hangneme. A szerzőt nem a versek foglalkoztatták, hanem a szerző élete, nőisége. Korszerűtlen, buta írásnak tartottam. A botcsinálta kritikust minősítette, nem a költőt. Hogy nem tartották súlytalan, semmitmondó munkának, azt talán az is jelzi, hogy egyetlen kötetem alapján, még a megjelenés évében felvettek a Magyar Írószövetségbe. A tagfelvételhez volt és van is minőségi szűrés. Ezzel a régi versanyaggal régóta nem foglalkoztam, de a válogatáshoz át kellett olvasnom összes eddigi költeményem. Vállalom őket ma is. Bár olykor egyikre-másikra rácsodálkoztam olvasás közben: én írtam volna? De ez – úgy hiszem – természetes. Az írás idővel elidegenedik írójától. Nem csak velem történt, történik meg ez.

– *Miért vetődött fel akkor ennyire hangsúlyosan az egység, s ezzel együtt a teljesség gondolköre?*

– Ami hiányzik, ami csorbult, magától értetődő, hogy foglalkoztatja a gondolkodó embert. Verseim egyfelől a megbomlott világ szétesettségére, hiányaira mutattak rá, másfelől az egység helyreállításának kísérletei voltak.

– *Szinte már közhely, hogy egy verseskötetet minden induló költő össze tud rakni, de az igazi mércét a folytatás jelenti. Önnek ez volt a Látó, mely 1991-ben került napvilágra. Miért választotta ezt a címet? Honnan ered a költői szerep, a megfigyelő és dokumentáló pozíciójának meghatározása?*

– Nem a prófétai költői magatartás föltámasztására törekedtem a címválasztással. Nem is igyekeztem kapcsolódni Batsányi János *Látó* című költeményéhez. (Ugyanakkor érdekes egybeesés, hogy az én címválasztásommal csaknem egy időben adták a folyóirat címéül ugyanezt a szót Marosvásárhelyen. A két választás független egymástól. Az én könyvem már kiadásra készen állt az Orpheusz Kiadónál, amikor értesültem a marosvásárhelyi folyóirat megszületéséről.) Abban az életszakaszban, amikor a *Látó* versei születtek (1985 tájától 1987–1988 tájáig), az események fölötti szemlélődésen túl nemigen volt lehetősége a magamfajtanak más módon részt vennie a világ folyamataiban. Látni és emlékezni, megfigyelni és elraktározni, rögzíteni a történéseket vagy inkább állapotokat. Ennyi jutott nekem a lehetséges szerepekből akkoriban. Ez a passzív megfigyelői pozíció. 1988-tól azonban már egészen más volt a helyzet, eljött a cselekvések, az aktivizálódás ideje. De az ekkor kezdődő időszak verseinek nagyobbik része már csak a következő kötetbe fért be. Ez természetesen azt is jelzi, hogy nagyon másként készültek a digitális korszak előtt a könyvek. Akkor még én is írógépen dolgoztam. Gépiratos oldalakon adtam le a kéziratot. Bizony akár több év is eltelt, amikorra könyv lett a versekből. Nem csupán a nyomdai előkészületek vettek el sok időt, a kiadás egyéb feltételeit (például az anyagi fedezetet) sem lehetett könnyű megteremteni. Ehhez a könyvemhez a kiadó a minisztériumtól és a Magyar Hitel Bank Művészeti Alapítványától kapott támogatást. A mai olvasók, szerzők számára bizonyára felfoghatatlan, miért volt hajdan ez a folyamat ilyen lassú. Ma akár egyik napról a másikra is el tud készülni egy könyv. Az elektronikus adatrögzítés és továbbítás technikái, a nyomdai munkálatok átalakulása felgyorsított mindent. De térjünk vissza a *Látó* címhez. A kötetben található versekben fontos szerepet kapnak a látványt idéző elemek. A költői kép különböző variációi. De talán az is benne van a címválasztásban,

hogy eléggé vizuális típus vagyok. Ha olvasok, vagy mások beszédét hallgatom, azonnal látom is a belső látás képességének köszönhetően, amiről olvasok, amiről beszélnek körülöttem. Ez a képesség még az én generációmban megvan. Megvolt. A később vagy a ma felnövő nemzedékek erre már nem hajlamosak. Készen kapott vizuális élmények uralják a televíziózás, a videózás, az internetezés, a mobilozás korszakában az információszerzést, a tudáselemek begyűjtését. Nekünk otthon sokáig nem is volt televízió. Már egyetemista voltam, amikor a tévévásárlást a szüleim végre megengedhették maguknak. Amikor gyerekek voltunk, a kiskereskedő rokonunkhoz jártunk el nevezetes alkalmakkor tévét nézni. Így láthattuk például a Röpülj pávát vagy a Holdra szállást. Egyébként pedig a szemközti szomszédunkban mindig óriási hangerőre kapcsolták a készüléket. Nyáron, amikor nyitott ablak mellett aludtam, mindent hallottam elalvás előtt. A híradót, a filmeket így volt módomban élvezni: hallás alapján elképzelve a látványokat. Volt viszont egy zsebrádióm, azt sűrűn hallgattam. Sokszor elalvás előtt is. Régen voltak színházi közvetítések a rádióban. Ezeket nagyon szerettem.

– *Hogyan gondolta tovább évekkel később mindazt, amit az egységről megfogalmazott, s miképpen jutott el a Kettőztető című kötet megszületéséig?*

– Nevetni fog a válaszon. Amikor elküldtem Az Egy című kötetemet Finta Éva költőnek – barátságból –, azt a kérdést tette föl válaszlevelében: „Mikor fogod megírni A Kettőt?” Először jó tréfának fogtam fel. Humoros felvetésnek. S egyszer aztán eljött az ideje annak is, hogy végiggondoljam, hogyan viszonyul Az Egyhez A Kettő. Hogy mit is jelentenek a bipoláris struktúrák? Tanulmányoztam, miként fordulnak elő a természetben is kettőzések, ikerítések, szimmetriák. A kettő nem csupán az ellentétek, a megosztottság, a konfliktusosság jelképe, hanem a kiegyensúlyozás, a szintézis is.

– *A kilencvenes évek folyamán, Vasy Géza szóhasználatát kölcsönvéve, „a meditatív-intellektuális jelleg egyre következetesebbé, s ennek következtében a versek képi és gondolati anyaga sűrűbbé, megformálási módja egyre kötöttebbé vált” költői megnyilvánulásaiban. Mit gondol erről? Mi vezette a szabad versek után egyre inkább a formai kötöttség elsőlegességéhez?*

– Már az első kötetemben is előfordulnak – kétségtelenül ritkábban – kötött formájú versek, így például szapphói stórfában írottak. Egy idő után a felszínre törő, versbe kívánczó „indulat” mellett egyre fontosabbá vált a kimondás hogyanja. Ebben egészen biztos szerepe volt a későbbiekben férjem, Alföldy Jenő irodalomtörténész és kritikus hatásának is. De a kíváncsiság is hajtott. Vajon mire megyek a rég kikristályosodott formákkal? Szerettem volna technikailag is mind tökéletesebb műveket írni. Próbálkozásaim egy pontján ráéreztem, hogy a kötöttség nem korlát, hanem lehetőség. Egyébként ez a ráeszmélés erre az igazságra hihetetlenül nagy alkotói élményhez juttatott. Ez még jóval a férjemmel való megismerkedésem előtt, 1989-ben történt. Amikor a szonettkoszorúmat írtam – két héten keresztül folyamatosan ezzel foglalkozva –, egészen különleges pillanatokban volt részem. A valahányadik szonettnél az volt az érzésem, nem is én írom a verset, én csak eszköz vagyok az írásban, valami nálam sokkal nagyobb erő közreműködője. De talán úgy is fogalmazhatok: a vers írja önmagát.

– *Munkáit figyelemmel kísérve jól látszik, hogy verseskönyvei tudatosan kerülnek összeállításra, mindig ciklusokban, kötetkompozícióban gondolkodik. Jellemzően hogyan találják meg helyüket, hogyan illeszkednek egymáshoz a versek, mi alapján rajzolódik ki együvé tartozásuk?*

– Valamiért szeretem rendszerbe fogni mindazt, ami nekem fontos. Így tehát a műveket is. Néha már eleve van kapcsolat a versek között, mert van olyan, hogy az egyik egy

másikban tovább íródik. De lehetnek egymástól egészen távol keletkezett írások között is motivikus, tematikus összefüggések. Úgy gondolom, a kötet így sokkal többet mond, mint egymástól elszigetelt versegyedek egymásutániségával. A kötetegész így a versekből többletjelentéseket hív elő. Az ilyen módon történő kötet szerkesztés valósággal elmejáték volt számomra.

– *Köteiben a magyar és az egyetemes irodalomtörténet, illetve a kultúra történetének számos vonatkozása idéződik meg, a Bibliától egészen a huszadik századi alkotók műveiiig. Hogyan válik a saját költői világban termékenyen beépíthetővé és továbbgondolhatóvá az említett sokrétű hagyomány?*

– Ezek a műveltségélmények számomra ugyanúgy a valóság részei, mint a körülöttem levő tárgyak, növények, vagy éppen a közösségek, az emberek, az emberi viszonyok. Van, amikor az olvasmányélmény inspirál írásra. A téma továbbgondolására vagy vitára készítet. Van, amikor írás közben tolnak fel emlényomok, szavak, mondatok, gondolatok az olvasmányokból. Ezekről, ha beleíródnak a saját művembe, nem szokásom eltitkolni, hogy nem tőlem származnak. Szoktam jelezni a betűtípus megváltoztatásával, például dőlt betűre váltok, esetleg idézőjelet használok. A mottók hol ellenpontozzák, hol előkészítik az új művet. Sokszor azért választok mottót, mert jelezni kívánom a hagyományokhoz való kapcsolódásomat, a nagy előd iránti tiszteletemet, megbecsülésemet.

– *A vers születését nyilvánvalóan titok veszi körül, amiről közelebbit az olvasó nem tudhat, talán nem is kell tudnia. Mégis mi az, ami megragadható, elmondható abból a küzdelmes folyamatból, amíg egy vers késszé formálódik?*

– Valóban nehéz erről beszélni. Weöres Sándor írt *A költészet születése* címmel doktori disszertációt. Ehhez én csupán annyit fűzhetek hozzá, hogy vannak hosszan készülődő versek. Az előkészületek feszültséggel teljesekek, a vers előtti állapot a termékeny nyugtalanság állapota. Hónapokig, esetleg évekig is eltarthat olykor a művek kihordása. Előfordulnak hirtelen kipattanók is. Rám inkább az előbbieket jellemzőek. Valószínűleg abból is adódik ez, hogy a gondolatfoszlány vagy hangulat sokáig csak a fejemben van meg, az ötlet nem tudja magát kiforrani, mert nincs ehhez megfelelő idő és alkalom. Olykor egy-két szavas feljegyzéseket készítek. Pontokba szedve. (De volt már olyan is, amikor álomban érkezett az ihlet. Vagy álmomból fölriadva: ez az! Ezt kell megírni!) S amikor majd eljön a szabadság, amikor végre zavartalanul írhatok, előveszem ezeket a jegyzeteket, amelyek hasznomra vannak a versek kimunkálásában. Sajnos a zavartalan idők egyre szűkülnek, az okostelefonok korszakában mindenütt utolérnek az utasítások, kérések. A hűvös könyvtárszobába bújva éppúgy, mint a Balaton-parton, a hegyek között. S mindenki azonnali válaszokat követel. Kikapcsolhatnám a készüléket, de nincs értelme, mert akkor oly mértékben megszorodnának az e-mailek, sms-ek, nem foga-dott telefonhívások, hogy akár több napig is eltartana, míg a belőlük épülő kásahegyen átrágnám magam. Ez a kor megölni készül az emberben az alkotót. Pillanatok vannak, percek, amelyek sehogyan sem akarnak összeállni folyamattá. A csak pillanatokban élő ember előbb-utóbb felmorzsolódik, szétesik. Akár alkotó, akár nem. Az intimitás, a meditálás, a befelé figyelés félórára, órára mindenkinek szüksége volna. Bár sokan nem is tudnak arról, hogy mi volna az érdekük. Nem ismerték még fel a hiányát, akkor sem, ha ezek a hiányok felőrlik őket. Ki kell dolgozni olyan stratégiát, amellyel átmenthető az alkotói energiák jobb időkre. Ki kell küzdeni a zavartalanság óráit, máskülönben belebetegszik, akinek az alkotás lételeme. A mű ugyanis megköveteli magának a helyet a világban. Fel-feltör bűvópatakszerűen akkor is, ha elnyomjuk. Ezt a küzdelmet látom zeneművész kollégáimon is.

– A költészet mellett hamar másfajta kifejezőmód után nézett, hiszen a nyolcvanas évek végén – egyéb esszéi, recenziói és tanulmányai publikálása mellett – a szovjet látogatókat megírt tiszaladányi asszonyok sorsáról közölt írást a *Hitel és a Napjaink hasábjain*. Miért kezdte foglalkoztatni a téma? Beszélne a „Csak a napnyugtát nízük” című dokumentumkönyv megszületéséről?

– A témára 1988-ban bukkantam rá. A tokaji írótábor résztvevőivel együtt Tiszaladányban voltam. Amikor a falu-író találkozóinak vége volt, s én éppen föl akartam lépni a minket Tokajba visszajuttató autóbuszra, egy idős házaspár a tiszaladányiak közül hozzám fordult. Arra kértek, látogassam meg őket másnap, mert szeretnének nekem valami nagyon fontosat elmondani a falu múltjával kapcsolatban. Ma sem tudom, miért engem választottak ki a több mint százfős íródelegációból arra, hogy meghallgassam őket. Másnap az írótabori előadásokon való részvétel helyett kiutaztam Tiszaladányba. Elég szerencsésen alakult az utazás. Várakoztam a tokaji buszmegállóban, amikor megállt mellettem egy nagy fekete személygépkocsi. Sajnos a márkájára nem emlékszem. Egyik előző napi tiszaladányi vendéglátónk, a tsz-elnök hajlt ki belőle. Hová igyekszem, kérdezte. Elvisz ő, ajánlotta, hiszen éppen Ladányba megy. Ismerte Sajtos Lászlóékat, akikhez a meghívásom szólt. A kapujukban szálltam ki az autóból. Sajtosék úgy fogadtak, mintha családtag, de legalábbis régi kedves ismerősük volnék. Megkínáltak az ebédjükből. Emlékszem, rakott krumpli volt az étel. Sírva mesélték el, hogy ebből a faluból, sőt a környékbeliekből is, százával vitték el a fiatalokat 1944–45 telén Ukrajna területére a beérkező szovjet megszállók. Az ő családjuk is érintett volt, Sajtosné Ilka néni testvérét is elhurcolták. Nincs is talán a településen olyan család, amelyiknek valamelyik tagja ne szenvedte volna végig az ukrajnai szénbányabeli kényszermunkát. Ez volt a málenkij robotnak nevezett történet. A tiszaladányiak erről senkinek nem mertek korábban beszélni, a visszatérőket ugyanis megfenyegették, amikor elengedték őket. Ha elmondják, honnan jöttek, mit éltek át, visszakérülnek a munkatáborba. Sajtos László, az igen nagy bölcsességgel megáldott és a közéletre is odafigyelő földműves azt mondta, itt az ideje, hogy felfedjék a titkukat. A következő évre, 1989-re Móricz Zsigmond-ösztöndíjat kaptam, amely lehetővé tette, hogy félállásban dolgozzam az iskolában, a fennmaradó időben pedig írói ambícióim szerint éljek. Bár nem ez volt az ösztöndíj által támogatott témám, mégis úgy gondoltam, soha jobb alkalom nem adódik arra, hogy utánajárjak a második világháború utolsó évében történeteknek. Azoknak a személyes történelmi emlékeknek, amelyek az egyetemi tanulmányaim során nem szerepeltek sem a történettudományi munkákban, sem az egyetemi előadásokban. Meggyőződésemmé vált, hogy ezek rögzítése történelem szakosként kötelességem. 1989 tavaszán több alkalommal is elutaztam Tiszaladányba, hogy felvegyem a kapcsolatot azokkal, akik még élnek az elhurcoltak közül. Volt, hogy ott is aludtam. Ahol rám esteledett, adtak szállást. Így este későig hallgathattam a visszaemlékezéseket. Egészen közlőre ismertem meg életformájukat, hiszen befogadtak a házukba. Megvendégeltek. Megágyaztak a tisztaszobában. Kaptam egy lavórban vizet a tisztálkodáshoz, s egy pohár ivóvizet is éjszakára. S másnap mentem tovább a következő családhoz. Megrendítő élmény volt a vallomások végighallgatása. Velük sírtam, amikor sírva fakadtak a nyomasztó emlékek felidézése közben. S ugyanezt éltem át, amikor a magnófelvételek anyagát legépeltem az Erika írógépeken. De nemcsak történelmi szempontból foglalkoztatott az anyag, hanem nyelvileg is. Rendkívül ízesen beszéltek vallomásteveim. Arra törekedtem, hogy visszaadjam sajátos, többféle nyelvjárás jellegzetességeit is hordozó nyelvhasználatukat. Úgy éreztem, erről az elhallgatott témáról csakis az ő nyelvváltozatukban lehet beszélni hitelesen, de semmiképpen sem azon a hivatalos, standardizált nyelven, amely rabtartóik kiszolgálóihoz kötődik.

– *Néhány évvel később jelent meg Tíz körömmel című kötete, melyben Izsák község lakóinak életformáját, küzdelmeit mutatja be a második világháború utáni évtizedekben, valamint a rendszerváltás időszakában. Mi az, ami közel vitte a műfajhoz, s izgatta a szociográfia lehetőségeiben?*

– A szociográfia iránti érdeklődésemet Somlyai Magda szemináriuma keltette föl bennem az egyetem utolsó két évében. A népi írók falukutató mozgalmának tanulmányozása, szociográfiáinak olvasása jelentette számomra az elméleti felkészülést. Bennem mindig élt a nyers valóság iránti kíváncsiság. Csak voltak évek, évtizedek, amikor ez a törekvés nem kerülhetett felszínre. Az 1989-cel kezdődő időszak azonban fölerősítette bennem a vágyat, hogy kilépjek az írószoba és az iskola zárt világából. S ez az egyéni szándék találkozott a *Forrás* című folyóiratnak a szociográfia iránti írói elköteleződések fölbresztésének igyekezetével. 1993-ban volt egy meghívásos pályázata a lapnak. Ösztöndíjjal támogatták azokat a szerzőket, akik vállalkoztak arra, hogy a rendszerváltás időszaka jelenségeinek valamelyikét, kutatómunkára építve, elmélyültebben föltárják, mint ahogyan azt a napilapok tették. A kárpótlási törvény végrehajtásának viszontagságai engem a pályázattól függetlenül is érdekelték. Ezért választottam ezt a témát.

– *Nem szakított azóta sem a műfajjal, hiszen nemrég egy szociográfiai munkákat közlő antológiában olvashattuk Leletmentés című írását, mely, ha jól tudom, egy nagyobb terjedelmű szociográfia részlete.*

– A *Leletmentés* jelen pillanatban félbehagyott munka. Mostani életformám, a munkahe lyi kötelezettségeim nem engedik meg, hogy folytassam. Ki kellene menni a terepre, ahol több mint húsz évvel ezelőtt gyűjtöttem anyagot a nagykőrösi református tanítóképző hallgatóival és két tanárjukkal együtt. (A vizsgáldás előtti nyári hónapokban pedig a felkészülés részeként szociológiai tanulmányokat olvastam, hogy egészen pontos ismereteim legyenek az adatgyűjtés, adatfeldolgozás módszereiről, s hogy ezeket átadhassam a hallgatóknak is.) Ott kellene töltenem napokat, heteket, hogy utánajárjak, mivé fejlődött a helyzet azon a településen, amelyik már a harmincas évek szociográfiai irodalmában is úgy szerepelt, mint egykézű falu. Mi történt azóta a lelkekben. Nem vagyok türelmetlen. Ha az Úr úgy akarja, hogy ez a téma tovább bontakozzék, és éppen általam, fog adni ehhez időt is.

– *Láthatjuk, hogy nem előzmények nélküli, de talán mégis meglephette olvasóit, amikor regény nyel állt elő (Túl a rákbarakkon, 2008). Mikor és hogyan jelentkezett önben a széppróza, és kifejezetten a regény iránti készletés? Az említett mű esetében mi volt a kiindulópont? Kezdetől fogva regényben gondolkodott, vagy a témát találta meg előbb, ami a regényformát hívta elő?*

– A prózáírás kezdetől fogva foglalkoztatott. Ez azonban egészen másfajta alkotói életformát igényel, mint a versírás. A prózáírás rendszeres és hosszan tartó, hónapokig, akár évekig húzódó erőfeszítéssel együtt járó tevékenység. A próza odaláncol a számítógéphez. Verset mindig tollal vagy ceruzával írok, s azután gépelem be a számítógépbe, ha már letisztult, ha véglegesnek tekintem a szövegét. A prózát viszont egyből a számítógépbe írom. Nem is tudnék másként prózát alkotni ma már, csak számítógéppel. Számítógéppel, ha figyelmesen dolgozunk, nyomdakész, tökéletes munkákat lehet létrehozni, hiszen adott fogalmazás közben a javítás lehetősége. Nemcsak a törlés, hanem a szerkesztés is. A szövegrészek ide-oda áthelyezhetőek. Kivághatók, beilleszthetőek. Mivel tíz ujjal és vakon gépelek, elég gyorsan tudok haladni. Valószínűleg a szövegszerkesztő használatának is szerepe van abban, hogy képes voltam viszonylag rövid idő alatt regények létrehozására. Amíg kézzel írtam, a sok javítgatástól el se tudtam olvasni egyébként is alig olvasható kézírásomat.

A prózairás egészen másfajta tudást igényel, mint a líra, a vers. A próza, a regény élet-tapasztalatot követel. Fiatalon nem lettem volna alkalmas a regény műfajának művelésére. Nekem ehhez éltes asszonsysággá kellett válnom. Hogy mi volt a kiindulópont? Ahogy haladunk előre az időben, a hozzánk tartozók közül egyre többen betegszenek meg. Láttam munkatársaim között is leépüléseket, fájdalmas eltávozásokat az életből. A kórházak, rendelőintézetek folyosói egész nap zsúfolásig tele vannak várakozó, reménykedő és reményvesztett emberekkel. Alig van család, közösség, amelyik ne volna megterhelve súlyos betegek gondjaival. Nem titkolom, nekem is voltak nehéz éveim. A betegséggel, a kórházzal volt személyes találkozásom. Ma már nem tudom megmondani, hogy az írás vágya hívta-e elő a témát, vagy a téma a regényformát. Az viszont biztos, hogy az első betű leütésétől fogva tudtam, hogy regényben kell gondolkodnom.

– *Miért tartotta fontosnak, hogy írjon a betegségről, egy rákbeteg asszony sorsáról, az átélt gyötrelmekről, kínokról, majd a gyógyuláshoz vezető útról?*

– A betegség olyan állapot, amelyben föltáruhatnak olyan mélységek és megmutatkozhatnak olyan magasságok, amelyek egyébként rejtve maradnak előttünk. Más megvilágításba helyeződik minden. Nem is beszélve a gyógyulás eufóriájáról, amely olyan, mint az újjászületés emelkedettsége. A világ soha olyan szép nem lehet, mint amikor egy fölgyógyuló körültekint benne. Susan Sontag nyomán a betegség témáját mint metaforát kezeltem az írás folyamán. Egy olyan világba léptem be az írás révén, ahol nem csupán a betegek betegek, hanem a világuk, a hazájuk is. Ugyanakkor vigaszt is szerettem volna nyújtani. Megerősítést a kétségbeesetteknek. Tapasztalatot az élni akaróknak.

– *A fikció szerint egy B. D. nevű szerkesztő, akinek megjegyzései keretezik a történetet, „a megbélyegzettek szomorú kórházi osztályán” beteg nagynénjével várakozva ismeri meg Angelikát, aki évekkal később eljuttatja naplóját a férjéhez. Miképpen alakult ki ez a struktúra?*

– Angelikáé nem az én személyes történetem. Fikciós regényt írtam, nem vallomást. B. D.-re azért volt szükségem, hogy ne csak a narrátor hangján szólaljon meg a történet, s hogy még egy külső nézőpontból is láttassam a központi alakot és az ő környezetében élőket.

– *A főszereplő leginkább a reáliák világában ismeri ki magát jól, és sokáig távolabb állt tőle minden, ami nem kézzelfogható, így az irodalom is. Betegsége idején azonban kényszeresen írni kezd, és feljegyzéseiben dokumentálja mindazt, amin keresztülmegy. Mi készteti erre? Mit jelent számára az írás állandósága?*

– Nagyon sok mindent összeolvastam betegségekről, gyógyulásokról. Tudok például olyan amerikai pszichológiai kísérletről, melynek nyomán az a felismerés született, hogy könnyebben meggyógyulnak azok a betegek, akik nyelvi formába képesek önteni érzéseiket, gondolataikat, ha például naplót írnak, szemben azokkal, akik erre nem vállalkoznak, vagy más művészeti kifejezésformát választanak terápiás céllal. A terápiás festésnél és rajzolásnál eredményesebb az írás. A gyógyulás nem csupán a befecskendezett és lenyelt szerek működésének következménye, hanem lelki munka is. Természetes, hogy aki ezt a mentális fejlődést átéli, rátalál az irodalmi művek értékeire. Ezért lesz Angelika számára fontos az olvasás és a naplózás.

– *Következő regényének címe (Sánta Kata), valamint egyik utolsó jelenete az ősi csillagmondát idézi a Szíriusz csillagképről, mely szerint Sánta Kata a három kaszás után siet az ebédrel, ám soha nem éri utol őket, mert belelép a hátrahagyott kaszába, és sántikálva botorkál tovább. Hogyan kapcsolódik ez a történet a regény cselekményéhez, illetve a hősnő, Olga sorsához?*

– A Szíriusz, vagyis a Sánta Kata visszatérő motívum Olga életében. Jelentése talányos marad számára. Gyermekkorából származó homályos emlékek jelképe. Ahogyan homályban marad, értelmezhetetlen és kibogozhatatlan a múltja a maga számára, ugyanúgy homályban marad felnőtt asszonyi lényé is. Olga sodródó, nem tudatos lény. Ki van szolgáltatva ösztöneinek, indulatainak. Amikor befejeztem a *Túl a rákbarakkon* című regényemet, úgy éreztem, túl tökéletesre sikeredett a központi nőalak. Meg akartam írni az ellentétét is. Az esendő, butácska, soha igazán fel nem növő nő figuráját.

– *Valóban sodródó figurával találkozhat a befogadó, hiszen – ahogy olvassuk is a könyvben – Olga „nem értelmezője, hanem többnyire csupán elszenvedője volt a vele megesett fordulatoknak”. Ahogyan saját múltjától és emlékeitől megfosztatott, éppúgy jövője is elképzelhetetlen, bizonytalan. Helyette idős barátnője, Karolina magyarázza az eseményeket, mégsem ő, hanem egy másik, Olgát ugyancsak jól ismerő személy válik a regény elbeszélőjévé. Hogyan talált rá erre a narrációs megoldásra?*

– Karolina olyasféle szerepet tölt be a regényben, mint a rezonőr a francia drámákban. Kellott tehát egy elbeszélő is, aki nem azonos Karolinával, azonban Karolina nélkül nem volna képes kibontani Olga történetét. Szüksége van Karolina mindentudó, minden lében kanál személyére.

– *Az asszony hosszú, küzdelmes útja, egyben belső utazása akár jóra is vezethetne, magával hozhatná a megtisztulás, a megújulás, valamiféle belső fejlődés folyamatát, Olga azonban mindvégig ellenkező tapasztalatokra tesz szert, mindenütt káoszt lát maga körül, s önmagában is, átéli a kiszolgáltatottság különböző fokozatait. Miért nem juthat el a regény végére a megnyugváshoz, a feloldozáshoz?*

– A regény írásakor a világban, az ország sorsában sem láttam megnyugvást jelentő fordulatokat. Ez rányomta bélyegét a befejezésre.

– *Kecskeméten él immár több mint harminc éve. Mit jelent ez a kötődés, s az a szellemi közeg, amely a városban meghatározóvá vált? Gondolok itt például a Forrás folyóiratra, s a körülötte csoportosuló alkotói-gondolkodói körre.*

– Kecskemét – mint mondtam már – befogadó város volt. Itt már a nyolcvanas években is szabadabb volt a lélegzet, mint például ott, ahol születtem. Ahol egyetem után egy évet dolgoztam. Itt tudtam meggyökerezni. Hogy miért, megírtam *A táj s lírája* című esszémben. Az sem mellékes, hogy itt találtam olyan munkát, amely értelmet ad az életemnek. Sőt, amikor Alföldy Jenővel összeházasodtunk, ő is ideköltözött, pedig mehattünk volna Budapestre is. Ő budapesti születésű, élete nagy részét ott élte le, munkahelye is oda kötötte, kaptam volna én is akár előnyösnek is tekinthető állást, egy gyakorló gimnázium vezető tanára lehettem volna, s az egyetemi hallgatókkal kellett volna foglalkoznom. A tanítás módszertanát továbbadnom. Mégis Kecskemétet választottuk. S úgy gondoljuk mindketten, jól döntöttünk. Közel lakunk az erdőkhöz, tavakhoz, a szabad természet öt percre van tőlünk, ugyanakkor a városközpont, a munkahelyem is könnyen elérhető. A város művelődési életében – lehetőségeinkhez mérten – igyekszünk részt venni, hol közreműködőként, hol rendezvények látogatójaként. Itt van mindkettőnk igazi otthona. A *Forrás*nak már abban is szerepe volt, hogy ide kerültem állást keresvén. Akkor engem már több alkalommal is közöltek a lapban. Ismertek, segítettek. A nyolcvanas évek vége felé egyre szorosabbá vált a kapcsolat a folyóirattal. Hatvani Dániel, az akkori főszerkesztő fölléptetett többször is író-olvasó találkozókon, majd Füzi Lászlóékkal is sokfelé megfordultam, Ungvártól Csíkszeredáig. Hatvani idejében néhány hónapig olvasószervezőként helyettesítettem az egyik munkatársat, később technikai szerkesztői munkát is végeztem.

Amióta iskolaigazgató vagyok, a szerkesztőségi munkában közvetlenül nem veszek részt, de ha mód van rá, közvetítek kéziratot neves és még nem neves, pályakezdő szerzőktől.

– *Költői, írói pályája évtizedek óta összeforrt pedagógusi és iskolavezetői munkájával. Hogyan viszonyulnak ezek a tevékenységek az alkotói létformához? Nem okoz belső feszültséget, hogy az igazgatással járó, halaszthatatlan teendők nem mindig teszik lehetővé a mű nyugodt kihordását?*

– Úgy vélem, bárhol dolgozik az ember, mindenütt vannak halaszthatatlan feladatok, az írás elé tolulódó kötelezettségek. Amíg beosztott tanárként dolgoztam, a rengeteg dolgozatjavítás, a kötelezők rendszeres olvasása, az órákra való készülés, a tanulókkal való tanórán kívüli foglalkozás legalább annyi időmet lekötötte, mint a húsz éve tartó igazgatás. Megtanultam úgy gazdálkodni az alkotói energiákkal, hogy a szabadidőben, a minden dolgozónak járó szabadságok idején aktivizálódjanak. Egyébként jó szervezéssel sokat segíthetünk magunkon. Ismerek olyanokat, akik a munka feszültségétől izogató társaságokban, kártyapartikon s más efféle szórakozásokban próbálnak megszabadulni. Nekem az a megnyugtató, ha végre zavartalanul olvashatok, írásaimmal foglalkozhatom, megnézhetek együtt a férjemmel egy filmet, ápolgathatom szobanövényeinket, futhatok egyet az arborétumban, sétálgathatunk a tóparton. Egyébként az iskolai munkámban is megtalálom a rekreációs alkalmakat. A tanítványok, zeneművész kollégáim koncertjeinek meghallgatásában.

– *Nagyon remélem, hogy legkésőbb tíz év múlva ismét beszélgethetünk, amikor újabb kerek születésnapja következik. Mit szeretne elérni az előttünk álló időszakban? Volna-e olyan vágyott alkotás, amivel addig szeretne előállni?*

– Ezt én is nagyon remélem. Mindenekelőtt jó egészségi állapotomat, alkotóképességemet szeretném megőrizni. Terveim között szerepel – a visszatérő versírások mellett – egy újabb regény megalkotása (egyelőre másfél oldalnyi szöveg készült el belőle), egy kortárs irodalmi olvasókönyv összeállítása középiskolások számára, gondoltam arra is, hogy szívesen elkészíteném az orvoslás kiválóságainak portréit, interjúkat kérnék tőlük, hiszen annyi félreértés, bizalmatlanság veszi körül általában az egészségügyben dolgozókat. Magam csak hálával tudok rájuk gondolni. Életmódjuk, problémáik talán azért is érdekelnek, mert férjem édesapja is orvos, sőt feltaláló és egyetemi tanár volt, akit sajnos én már nem ismerhettem meg életében. Csak férjemtől és az unokáktól hallok legendákat róla. Szeretnék jó, nagyszerű orvostörténeteket felmutatni. Kíváncsi vagyok arra is, mi történt azokkal a közéleti személyiségekkel, akik 1989–90-ben fontos szerepet tölthettek be, s most nemigen, vagy csak ritkán hallunk róluk. S ha egyszer visszavonulok az iskolai munkából, talán megírom visszaemlékezéseimet, az ország első ének-zenei, a kodályi elvek mellett kitarító iskolájának történetét.